

La invenció de l'agricultura al sud-oest d'Àsia

Trevor Watkins

El tret que distingeix l'obra de Gordon Childe és que a la seva ment hi havia molt més que simplement arqueologia prehistòrica. Fou un ciutadà políticament compromès, amb un coneixement profund de la història, que sabia que estava vivint en uns temps críticament importants. Childe fou llegit àmpliament en antropologia i en ciències mediambientals, seguit pels interessats en la teoria evolutiva i en el desenvolupament de les idees de l'evolució social, i fou un filòsof amb propostes originals per dir en el món social del coneixement. Ell va poder introduir els seus col·legues prehistoriadors de tot el món en unes noves maneres d'entendre la prehistòria del Vell món, i els va convèncer per la seva extraordinària i profunda erudició, i va escriure llibres de text de prehistòria europea utilitzats per moltes generacions d'estudiants. Però també va poder escriure llibres que excitaven la imaginació del públic lector, que comprà les seves encantadores i sinceres síntesis per milions d'exemplars. Les seves idees sobre la importància de l'adopció de l'agricultura per a la resta de la història humana romanen fonamentals en el pensament popular, i es poden fàcilment reconèixer en tot l'espectre literari, des de llibres escolars simples per a nens i joves, fins a llibres de ciència populars i enciclopèdies. Jared Diamond, premi Pulitzer i guanyador del premi Rhone-Poulenc, amb el llibre *Guns, Germs and Steel*, per citar un exemple que és il·lustratiu del tema d'aquest assaig, comença a explicar la rellevància que va tenir inicialment el Pròxim Orient, on s'adoptà l'agricultura per primera vegada i on emergiren les primeres so-

cietats urbanes, els regnes i els imperis, i després continua buscant el punt àlgid en què Europa, i més tard el món occidental modern, esdevingueren dominants (DIAMOND, 1996). El text de Diamond sobre els inicis de l'agricultura es basa en dades d'investigació recents, però s'estructura dins el marc de les idees de Childe sobre les revolucions neolítica i urbana.

Els interessos de Childe sobre els inicis i l'expansió de l'agricultura es remunten almenys a inicis dels anys trenta. Va escriure moltes vegades sobre la *revolució neolítica* al Pròxim Orient (que jo prefereixo definir com el sud-oest d'Àsia) al llarg de més de vint anys, durant els quals les seves idees canviaven i es desenvolupaven. Quan va escriure sobre el tema per primera vegada, la quantitat d'informació arqueològica disponible era molt limitada: llançava idees que podia defensar amb l'ús imaginatiu d'unes quantes dades extraordinàriament sòlides. Durant els deu darrers anys de la seva vida, escrivia versions noves de la història i actualitzava i revisava els seus llibres de text estàndards, fent servir les sensacionals descobertes de Kathleen Kenyon al jaciment de Jericó. Kenyon ensenyava a l'Institut d'Arqueologia de la Universitat de Londres, del qual Childe era director, i els materials de recerca bioarqueològica provinents de Jericó suposaren la base dels treballs pioners als laboratoris de l'Institut. Childe també valorava l'amistat personal de Robert Braidwood, de la Universitat de Chicago, que entre el 1948 i el 1955 havia dirigit un equip d'investigació multidisciplinari al país dels tells, al nord-est de l'Iraq, que va excavar el jaciment del Neolític antic de Jarmo, així

com altres jaciments més antics. Finalment, per això, les dades provinents de les noves recerques començaren a augmentar, fet que permeté a Childe completar els seus textos.

És útil pensar en la idea de Childe d'una revolució neolítica o agrícola, estructurada en tres nivells. En el nivell bàsic, Childe procurava donar una relació de com i quan començava l'agricultura en certs punts del sud-oest d'Àsia. En un nivell més profund, es dedicava a explicar per què l'adopció de l'agricultura fou important. De la mateixa manera que la Revolució Industrial, la revolució neolítica consistia en canvis tecnològics, econòmics i socials que transformaren la història subsegüent. Per explicar-ho d'una altra manera, l'acumulació d'innovacions tecnològiques, econòmiques i socials va tenir conseqüències revolucionàries. I en un nivell més profund encara, Childe va adoptar una visió de la història universal molt influïda per les seves lectures d'Engels i Marx. En aquesta visió de la història universal, la revolució agrícola va formar part —Childe deia que era el primer— d'una sèrie de processos transformacionals. Childe no escrivia necessàriament sobre aquests tres nivells diferents de teoria i modelatge en un lloc concret; com decidia articular les seves idees depenia del context particular sobre el qual estava escrivint. Ha estat sovint mal entès, especialment pel seu ús de la paraula *revolució* i pel seu model de procés al sud-oest d'Àsia en termes del que s'ha etiquetat de *teoria de l'oasi* o *teoria del parentiu*. Així doncs, hauríem de començar per aquest nivell bàsic del modelatge del procés de Childe, i ordenar-ne la mala interpretació.

Hauríem de recordar, en primer lloc, que els primers textos de Childe s'escrivien abans del desenvolupament de les datacions de radiocarboni. Fins i tot en el moment de la seva jubilació i mort el 1957 hi havia molt poques dates de radiocarboni. Les datacions per als nivells Neolítics pre-ceràmics de Jericó (com Kenyon els etiquetava) semblaven molt més vells del que qualsevol hauria esperat. Kenyon havia enviat mostres a tres laboratoris diferents, i mentre les dates de cada laboratori eren internament coherents, no hi havia cap calibratge interlaboratori i les dates per a un nivell fet per un laboratori se solapaven fortament amb dates fetes per un altre laboratori per a un altre nivell. Era molt difícil de veure com es podien sintetitzar les dades de radiocar-

Gordon Childe.

boni de Jericó. Braidwood havia pogut tenir dates de radiocarboni realitzades al laboratori de Willard Libby, a la seva pròpia Universitat de Chicago, però les mostres de Jarmo produïen dates dramàticament escampades al llarg d'uns quants mil·lennis. Childe havia suposat que el Neolític del sud-oest d'Àsia començava a inicis del període Holocè, i adoptà la visió generalment acceptada en l'època que les fases glacials del Plistocè es corresponien amb fases pluvials en latituds temperades i subtropicals. Per això suposava que la fase glacial final del Plistocè fou una fase pluvial al sud-oest d'Àsia, que fou seguida, al començament de l'Holocè, per un escalfament del clima acompanyat d'una reducció de les precipitacions. Hi havia un model a utilitzar, originalment elaborat per un geòleg dels EUA, mineralogista i explorador, Raphael Pumpelly, que l'any 1904 descobrí i excavà un poblat neolític a Anau, al Turkmenistan, a l'est del mar Caspi. Pumpelly havia raonat que l'assentament havia estat situat en un indret on els cursos d'aigua de les muntanyes pròximes crearen una mena d'oasi, ja que l'àrea és semidesèrtica amb precipitacions insignificants. Alhora que Childe estava formulant les seves idees, dos arqueòlegs britànics anunciaven traces d'ocupació neolítica al

Gordon Childe a les excavacions de Skara Brae (Orkney, Anglaterra).

voltant de l'oasi del Faium, al desert occidental d'Egipte, que Childe va considerar una evidència complementària de dessecació holocènica i retirada de grups de caçadors i recol·lectors, les espècies que caçaven i plantes com cereals i herbes per sobreviure en llocs humits. Allà, argumentava, la gent es trobà pressionada amb relació a animals que es podien domesticar, i sota pressió mediambiental per treure el màxim rendiment del subministrament d'aliments.

De fet, Childe era conscient que el seu relat del procés que portava a l'adopció de l'agricultura era bastant especulatiu. En qualsevol cas, s'interessava més per les conseqüències que per les causes de l'adopció del cultiu de plantes alimentàries i la ramaderia. Repetidament es referia al salt ascendent al gràfic de població que seguia la Revolució Industrial, i suposava que un índex similar d'èxit biològic devia haver seguit la revolució neolítica. Encara que la idea d'una revolució *agrària*, com l'anomenada amb el terme *Revolució Industrial*, es pot remuntar a finals del segle XIX (vegeu GREENE, 1999), Childe feia explícita l'analogia entre les revolucions neolítica, urbana i industrial. Foren les conseqüències

de l'adopció de l'agricultura que convertí en important el procés. En un nivell, es referia repetidament a les seves publicacions a l'agricultura com l'adveniment de la producció alimentària i un grau d'independència humana, per oposició a la dependència miserable dels caçadors-recol·lectors. Childe no sabia res, naturalment, de les comunitats epipaleolítiques llewantines, que recollien cereals salvatges i llegums, els emmagatzemaven, i avançaren de grups a petita escala fins a bandes mòbils i a vides sedentàries en comunitats a vilatges permanents durant els més de deu mil anys que precediren la domesticació de plantes i animals. Les seves discussions més clares i més completes del que ell va veure com a conseqüències revolucionàries de l'adopció de l'agricultura s'han de trobar probablement en un capítol titulat 'La revolució neolítica' del llibre *Man Makes Himself* (CHILDE, 1936) i un capítol titulat 'Barbarisme neolític' del llibre en rústica editat per Penguin Books, *What happened in history* (CHILDE, 1942). Aquell últim capítol començava amb la frase dramàtica següent: «La fugida des de l'impàs del salvatgisme fou una revolució econòmi-

ca i científica que feia dels participants actors actius amb la natura en comptes de paràsits de la natura.»

Childe pensava en l'adopció de l'agricultura com en un conjunt d'invençons tècniques. En aquest sentit seguia la tradició clàssica de fer servir les innovacions tècniques per marcar l'inici de períodes nous. El Neolític (a Europa, com a mínim) es caracteritzà per habilitats d'oficis nous en forma de ceràmica o tèxtil, però també pel conreu de la terra. Childe, però, cridà l'atenció sobre la importància de l'agricultura, o producció alimentària, com una obertura a noves maneres de viure. Retòricament, dramatitzava el contrast entre l'existència dels caçadors-recol·lectors desgraciats i l'autosuficiència noble dels primers pagesos. Això fou una cosa que Braidwood matisà. Va capgirar aquesta dramàtica divisió en un procés de desenvolupament econòmic tot formulant una seqüència de passos des dels caçadors-recol·lectors clàssics, a través de recol·lectors alimentaris intensius i incipients pagesos, fins a l'establiment de les societats pageses d'economia agrícola mixta. El punt de vista de Childe sobre les societats neolítiques era d'alguna manera idealista. Per contrast amb la vida desgraciada dels caçadors-recol·lectors, els primers pagesos tenien el control de les seves vides, fins a cert punt ja no dependent de la natura. En el relat de Childe sobre el Neolític, les societats pageses emergien, i la nova economia productiva agrícola donava, per primera vegada, temps per al lleure, l'especulació, l'art i la ciència. En contrast amb les societats urbanes, els regnes despòtics i els imperis que les havien de succeir, Childe descrivia les societats pageses neolítiques com a autosuficients, igualitàries, pacífiques i no agressives. Aquestes no eren les societats de classe que aparegueren amb la revolució urbana, els mals de les quals Engels i Marx havien declamat; ni eren dominades per una casta sacerdotal, en maligna col·laboració amb les regles seculares (Childe, fill d'un sacerdot de l'Església Anglicana, era determinadament anticlerical).

Childe modelà la seva revolució neolítica en uns termes marxistes més explícits en els seus darrers textos. Escrivia sobre canvis en els *mitjans de producció tècnics* que estaven associats amb els canvis en la *manera de produir*. En altres paraules, tan sols havent-hi les innovacions tecnològiques que marcaven l'inici de la Revolució

Industrial, hi podia haver canvis essencials en la manera d'organitzar el treball, noves ciutats industrials i una classe obrera urbana nova. D'una manera bastant individual, independentment de la línia central de l'escola marxista, Childe començava a estendre l'anàlisi marxista d'història a la interpretació de la prehistòria. Però tenia un altre objectiu més enllà dels seus textos de prehistòria. Volia reunir fils diferents de pensament que havien emergit des de finals del segle XIX. Com acabem de veure, Childe donava un significat nou a la diferenciació dels arqueòlegs del Neolític a partir dels períodes precedents del Paleolític i el Mesolític sobre la base de nous tipus d'eines de pedra i nous oficis. Estava profundament interessat en la teoria evolutiva, i assajava noves maneres de pensar sobre evolució social. Al primer capítol del llibre *Man Makes Himself*, Childe sostenia que era possible efectuar una aproximació científica a la història, si les idees etnocèntriques i equivocades de *progrés* es deixaven de banda (CHILDE, 1936). En efecte, la profunda perspectiva cronològica de l'arqueologia prehistòrica ofería la possibilitat d'escapar-se del punt de vista d'oscil·lacions a curt termini i política trivial dels historiadors moderns, cosa que permetia a Childe i als seus lectors percebre els processos evolutius a llarg termini i significatius en la societat humana. Part de la seva visió científica de l'evolució social era importar el creixement demogràfic de poblament com un índex d'èxit evolutiu de l'evolució biològica. Així va assenyalar la forta ascendència en el gràfic de població durant la Revolució Industrial, i va intentar proposar una corba ascendent similar en el Neolític. Va tenir menys èxit en la recerca per connectar els termes de periodització arqueològica del Paleolític i el Mesolític amb el salvatgisme, el Neolític amb el barbarisme, i l'Edat del Bronze del sud-oest d'Àsia amb la civilització, un conjunt de tres termes col·locats en un esquema evolutiu simple per Lewis Morgan i seguits per Marx en els seus propis textos.

L'obra de Childe sobre el Neolític és, vista des de la perspectiva d'avui, alguna cosa més que una fita històrica a mitjan darrer segle? Quan llegim els seus llibres, queda clar que escrivia, fa molt de temps, per a uns lectors força diferents, per als col·legues arqueòlegs acadèmics, o per a un públic europeu implicat en temps econòmics

molt difícils i en les grans lluites entre països capitalistes, feixistes o estalinistes. Pel que fa a les seves idees sobre la revolució neolítica i el seu origen al sud-oest d'Àsia, el treball de Childe ha impulsat mig segle de recerca de camp i de laboratori. El treball de camp i la investigació arquebotànica i arqueozoològica s'iniciaren al sud-oest d'Àsia amb el treball de Robert Braidwood al nord de l'Iraq des del 1948, i van augmentar en intensitat durant dècades. Les idees, el treball de camp i les tècniques d'investigació s'han aplicat a altres regions del món on els caçadors-recol·lectors també havien començat a conrear i domesticar plantes, però el centre del treball en parts crítiques del sud-oest d'Àsia va ser el primer laboratori (el primer banc de proves). L'impacte continu de Childe s'explica fàcilment. Robert Braidwood havia treballat a la regió Hatay de Turquia com a ajudant de camp en el projecte de l'Oriental Institute de la Universitat de Chicago, l'objectiu del qual era dibuixar una seqüència cronològica completa per a la regió. Volia emprendre una recerca doctoral en l'arqueologia prehistòrica del sud-oest d'Àsia, i, com que admirava en gran manera les publicacions de Childe, li va escriure i el va convidar a anar a Edimburg i a estudiar amb ell, ja que tenia més experiència de camp i prou finançament. Més endavant Braidwood escrivia: «Així començava una relació càlida que va durar fins a la mort de Childe» (BRAIDWOOD, 1985). El matrimoni, altres oportunitats i la Segona Guerra Mundial s'interposaren en el camí, però finalment Braidwood empenia entre el 1948 i el 1955 prospeccions i excavacions al nord de l'Iraq per a l'Oriental Institute, on localitzà i investigà jaciments neolítics antics amb un equip multidisciplinari que incloïa un científic mediambiental, un zoòleg i un botànic. Les investigacions de Braidwood al nord-est de l'Iraq, a l'Iran occidental i al sud-est de Turquia construïren un marc de recerca de camp científica a partir dels fonaments de les idees de Childe. Braidwood també va canviar el focus de la revolució neolítica de Childe lluny de les seves conseqüències revolucionàries en el camí cap a l'emergència de l'agricultura i els orígens de la domesticació de plantes i animals. La seva posició com a professor a Chicago significà que pogués generar una successió de joves arqueòlegs prehistòrics brillants que treballaven al camp

amb ell i emprenien les tesis doctorals sota la seva supervisió. Altres americans, un equip canadenc i un de danès també començaven la seva recerca al nord-est de l'Iraq o a l'est de l'Iran.

L'arqueòloga anglesa Kathleen Kenyon inicià les seves excavacions al jaciment de Tell es-Sultan, l'antiga Jericó, a principis dels anys cinquanta, i va recuperar una seqüència estratigràfica substancial a través de diversos metres de dipòsits del Neolític antic fins a les ocupacions de l'Epipaleolític final de la base. S'associà amb l'Institut d'Arqueologia de la Universitat de Londres des dels seus inicis l'any 1934, i hi ensenyà arqueologia del Llevant quan Gordon Childe n'esdevingué director l'any 1946. L'Institut s'establí com una escola de graduació i per proporcionar entrenament tècnic i científic als arqueòlegs. D'aquesta manera, Kenyon pogué començar a entendre l'extraordinària riquesa dels materials provinents dels estrats del Neolític ceràmic de Jericó en el context del lideratge madur de Childe a l'Institut, i amb la implicació del seu personal científic en la investigació al laboratori de materials de recerca. Les idees de Childe es portaren al camp i al laboratori per provar-les, modificar-les i elaborar-les, i transferir-les a una generació més jove d'arqueòlegs britànics i científics.

L'esdeveniment més significatiu per al futur de la recerca sobre els orígens de l'agricultura al sud-oest d'Àsia fou el naixement durant els anys seixanta del moviment processualista o la Nova Arqueologia a l'Amèrica del Nord. Dos dels seus membres més importants eren Lewis Binford, que conegué Braidwood quan ensenyava a Chicago durant un breu període i compartí un curs amb ell durant un any, i Kent Flannery, que acabava la seva tesi doctoral amb Braidwood i treballava amb ell a l'Iran occidental, abans de passar a treballar amb un altre estudiant anterior de Braidwood, Frank Hole, al sud-oest de l'Iran. Binford detestava Braidwood, que representava per a ell el món de l'arqueologia insuficient, sense ambició, antiquada, i Braidwood s'impressionava igualment, aparentment, amb Binford (BINFORD, 1972: 20). Tanmateix, en el seu programa per a la Nova Arqueologia, vinculada als processos i a la seva investigació científica, Binford i Flannery i els seus col·laboradors identificaven tres processos clau que necessitaven centrar l'atenció de tots

els arqueòlegs seriosos. Dos d'aquests processos eren temes de les revolucions de Childe, els orígens de l'agricultura i l'aparició de les societats urbanes i els Estats. Tant Binford com Flannery feien servir els orígens de l'agricultura com a escenari per il·lustrar com hauria d'operar l'arqueologia processual (BINFORD, 1968; FLANNERY, 1969). Cada un d'ells rebutjava pressions mediambientals en forma de deteriorament climàtic i mediambiental, com les circumstàncies que empenyeren els caçadors-recol·lectors a conrear i domesticar; en canvi, convertiren la pressió demogràfica en la pressió externa que porta als inicis del cultiu de les plantes. Aquests pares fundadors de la revolució processualista estaven de fet profundament endeutats amb Childe, a través de la intermediació de Robert Braidwood. L'impacte del processualisme ha estat molt gran tant en el camp de la recerca com en els orígens de l'agricultura al sud-oest d'Àsia, tant a l'Amèrica del Nord com a la Gran Bretanya, així com a Israel; uns altres factors, com l'enorme expansió de l'ensenyament universitari als països occidentals, també han jugat a favor de l'increment del nombre d'investigadors actius en aquest camp.

Més recentment, amb la identificació de la fase Dryas recent al final del Plistocè, un mil·lenni en què les condicions més fredes i més àrides retornaven al sud-oest d'Àsia, un cert nombre d'arqueòlegs i científics mediambientals han retornat a una variant moderna del model original de Childe (per exemple, MOORE I HILLMAN, 1992, MOORE, HILLMAN I LEGGE, 2000, O BAR-YOSEF I PRAT, 1995). Tenim informació molt més completa no solament sobre les primeres comunitats neolítiques, sinó també dels seus predecessors epipaleolítics; tenim una millor informació mediambiental que ens parla del canvi climàtic i els seus efectes en punts diferents del sud-oest d'Àsia; tenim un cert nombre de dades de radiocarboni i una cronologia de radiocarboni calibrada, i tenim els fruits de cinquanta anys de recerca arqueobotànica i arqueozoològica als hàbitats de les plantes salvatges i els animals que eren el potencial domesticat, i la definició dels primers exemples de plantes i animals domesticats. Sobretot, però, hi ha molta més gent des de molts països diferents compromesos en aquest camp de recerca, tots ells convençuts que estan treballant en una àrea d'investigació que és d'importància fonamental per entendre d'on hem

vingut. Per això podem veure que l'èmfasi que Childe posava en els inicis de l'agricultura i els primers poblats com a procés revolucionari en la història humana, juntament amb la seva preocupació per un enfocament científic i evolutiu, ha tingut un impacte que encara continua. Un índex simple de la seva contínua importància és l'aparició repetida d'algunes de les seves publicacions definitives sobre els inicis de l'agricultura al sud-oest d'Àsia en les bibliografies de molts arqueòlegs i científics contemporanis que treballen en el tema.

Abstract

The invention of the agricultural revolution in Southwest Asia

Gordon Childe began to formulate his ideas on the Neolithic Revolution in the 1930s, pointing to parts of the Fertile Crescent as the region where hunter-gatherers first turned to farming. He developed those ideas throughout the rest of his life, arguing that the adoption of farming, and later the emergence of urban centres and the first kingdoms and city-states were similar in their processes and consequences to the Industrial Revolution. He worked with very little archaeological data, no regional environmental data on climate and environmental change, and without the benefit of radiometric dating. Only at the end of his life were there field research projects that focused their attention on the Neolithic period in southwest Asia, and the first intimations of absolute dating. His ideas had a major impact on Robert Braidwood, who first began to test the theory in the field in the last decade of Childe's life. Through Braidwood and those who studied with him, Childe's ideas on the importance in human history of the adoption of farming and sedentary life were carried forward. The 'new archaeology' movement, or processualism, in North America in the 1960s and 1970s was hugely influenced by Braidwood's work, and thus indirectly by Childe. Thus the origins of agriculture has become a major field of research, particularly in southwest Asia, in which many researchers are engaged today.

Resumen

La invención de la revolución agrícola en el sudoeste de Asia

Gordon Childe comenzó a formular sus ideas sobre la Revolución Neolítica en los años 30, señalando a partes del creciente fértil como la región donde los cazadores-recolectores cultivaron por primera vez. Él desarrolló esas ideas a través del resto de su vida, argumentando que la adopción de la agricultura, y posteriormente la aparición de centros urbanos y los primeros reinos y ciudad-estados eran similares en sus procesos y consecuencias a la Revolución Industrial. Childe trabajó con reducidos datos arqueológicos, sin datos ambientales regionales sobre clima y cambio ambiental, y sin el beneficio de la datación radiométrica. Solamente al final de su vida hubo proyectos de investigación de campo que centraron su atención en el período neolítico en el sudoeste de Asia, y los primeros intentos de dataciones absolutas. Sus ideas tuvieron un impacto importante en Roberto Braidwood, quien por primera vez comenzó a probar la teoría en el campo en la última década de la vida de Childe. Con Braidwood y los que estudiaron con él, se desarrollaron las ideas de Childe sobre la importancia de la historia humana en la adopción de la agricultura y la vida sedentaria. La corriente de la 'nueva arqueología', o el procesualismo, en la Norteamérica de los años sesenta y los años setenta, fue enormemente influenciado por el trabajo de Braidwood, y indirectamente por Childe. Así los orígenes de la agricultura se han convertido en un campo de la investigación importante, particularmente en el sudoeste de Asia, en el que actualmente muchos investigadores están hoy implicados.

Referències bibliogràfiques

- BAR-YOSEF, O.; MEADOW, R. H. (1995). «The origins of agriculture in the Near East». Dins: PRICE, T. D.; GEBAUER, A. B. (eds.). *Last Hunters, First Farmers: new perspectives on the prehistoric transition to agriculture*, p. 39-94.
- BINFORD, L. R. (1968). «Post-Pleistocene adaptations». Dins: L. R. BINFORD I S. R. BINFORD (eds.). *New Perspectives in Archaeology*, p. 313-341. University of Chicago Press. Reprinted in Binford, L. R. *An Archaeological Perspective*.
- BINFORD, L. R. (1972). *An Archaeological Perspective*. Nova York i Londres: Seminar Press.
- BRAIDWOOD, R. J. (1985). «Archaeological retrospect 2». *Antiquity*, 55, p. 19-26.
- CATON-THOMPSON, G.; GARDNER, E. (1934). *The Desert Fayum*. Londres: Royal Anthropological Institute.
- CHILDE, V. G. (1928). *The most ancient East: the oriental prelude to European prehistory*. Londres: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- CHILDE, V. G. (1936). *Man makes himself*. Londres: Watts & Co.
- CHILDE, V. G. (1942). *What happened in history*. Harmondsworth: Penguin.
- DIAMOND, J. (1996). *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies*. Nova York: W. W. Norton.
- FLANNERY, K. V. (1969). «The origins and ecological effects of early domestication in Iran and the Near East». Dins: UCKO, P. J.; DIMBLEBY, G. W. (eds.). *The Domestication and Exploitation of Plants and Animals*, p. 73-100.
- GAMBLE, C. (2007). *Origins and Revolutions: Human Identity in Earliest Prehistory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GREENE, K. (1999). «V. Gordon Childe and the vocabulary of revolutionarv change». *Antiquity*, 73, p. 97-109.
- MOORE, A. M. T.; HILLMAN, G. C. (1992). «The Pleistocene to Holocene transition and human economy in Southwest Asia: the impact of the Younger Dryas». *American Antiquity*, 57, p. 482-94.
- MOORE A. M. T.; HILLMAN G. C.; LEGGE, A. J. (2000). *Village on the Euphrates: From Foraging to Farming at Abu Hureyra*. Oxford i Londres: Oxford University Press.
- PUMPELLY, R. (1908). *Explorations in Turkestan*. Washington: Museum of Natural History.

Trevor WATKINS és actualment professor emèrit de prehistòria del Pròxim Orient a la Universitat d'Edimburg, on ensenyava prehistòria i arqueologia d'Àsia del sud-oest al departament que fundà Gordon Childe l'any 1927. Ha excavat jaciments neolítics a Xipre, Síria, l'Iraq i Turquia, i actualment està implicat en la recerca sobre coevolució cognitiva i cultural i l'emergència de cultura plenament simbòlica en l'Epipaleolític i primer Neolític al sud-oest d'Àsia.

Títol original: *The invention of the agricultural revolution in Southwest Asia*. Traducció de Walter Cruells.